

Füzuli BAYAT

Filologiya elmləri doktoru, professor

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: fuzulibayat@yahoo.com

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.3.37>

DƏYİŞƏN FOLKLOR PARADİQMASINDA MÜASİR ŞƏHƏR FOLKLORU

Açar sözlər: şəhər folkloru, urbanizasiya, dəyişən paradiqma, subkulturlar, sosial qruplar.

SUMMARY

Fuzuli Bayat

Modern City Folklore in a Changing Folklore Paradigm

The end of the twentieth century and the twenty-first century have disproved the thesis that folklore belongs only to the village, and that its protectors are the less educated or illiterate older generation. The concept of urban folklore was born, of course, in an article written by A. Dundes in 1965, which gave a definition of the people. With this article, the classical notion of the people was freed from a narrow framework and formed a new view. The viability of cities has led to the acceleration of urbanization and the gathering of various social groups and ethnic groups in cities, and this process has resulted in the emergence of a new subcultural folklore. Urban folklore differs markedly from the stadial and historical oral traditions of the peasants, as well as of the archaic societies. In an urban environment, folklore is ideologically liberated, as the basic ideological needs of urban residents are met in other ways (mass literature, cinema and other performances, media products) that are not directly related to oral traditions. In that case, urban folklore is a new folk literature with all its aspects. This is a change in the paradigm of folklore, a new content and form. In particular, the main issues that determine the emergence of urban folklore in Azerbaijani folklore are characterized by the following: economic hardship, the desire to find a job, a better life, a job in government, the desire of literary figures to be in a literary environment, deportation from Armenia and emigration from Karabakh, etc. Urban folklore has led to many paradigmatic changes. It has left the place of folklore created by face-to-face conversation to online folklore, and the place of verbal folklore to visual and virtual folklore.

Key words: Urban folklore, urbanization, changing paradigm, subcultures, social groups.

РЕЗЮМЕ

Физули Баят

Современный Городской Фольклор в Меняющейся Фольклорной Парадигме

Конец XX века и век XXI опровергли тезис о том, что фольклор принадлежит только деревне, а его хранителями являются менее образованные или неграмотные представители старшего поколения. Понятие городской фольклор родилось, конечно же, в статье, написанной А. Дандесом в 1965 г., в которой дано определение народа. В этой статье классическое представление о народе освободилось от узких рамок и сформировало новый взгляд. Жизнеспособность городов привела к ускорению урбанизации и скоплению в городах различных социальных групп и этносов, следствием этого процесса стало появление нового субкультурного фольклора. Городской фольклор заметно отличается от стадийных и исторических устных традиций крестьян, а также архаичных обществ. В городской среде фольклор идеологически раскрепощается, так как основные мировоззренческие потребности

городских жителей удовлетворяются иными способами (массовой литературой, кино- и иными представлениями, медийной продукцией), не связанными непосредственно с устными традициями. В таком случае городской фольклор — это новая фольклорная литература со всеми ее аспектами. Это смена парадигмы фольклора, новое содержание и форма. В частности, основные проблемы, обуславливающие появление городского фольклора в азербайджанском фольклоре, характеризуются следующими: экономические трудности, стремление найти работу, лучшую жизнь, работу в правительстве, стремление литературных деятелей быть в литературная среда, депортация из Армении и эмиграция из Карабаха и др. Городской фольклор привел ко многим парадигматическим изменениям. Он уступил место фольклору лицом к лицу онлайн-фольклору, а место словесного фольклора — визуальному и виртуальному фольклору.

Ключевые слова: городской фольклор, урбанизация, смена парадигмы, субкультуры, социальные группы.

1. Giriş. Şəhər folklorunun yaranma səbəbləri

İnsanların kənd yerlərindən şəhərlərə köçməsi prosesi 1970-ci illərin ortalarında başlamış və fasiləsiz miqrasiya nəticəsində şəhərlərə axın güclənmiş, nəticədə iş tapmaq və yaşamaq üçün kəndə nisbətən daha əlverişli olan şəhərlərin sosial strukturu dəyişməyə başlamışdır. Radio və televiziyanın sürətlə yayılması, arxasınca XX yüzilin sonlarından fəallaşmağa başlayan internet mühitinin varlığı bir çox folklor janrlarının icra ortamından çıxaraq yavaş-yavaş yox olmasına səbəb olmuşdur. Xalq ədəbiyyatının, xalq oyunlarının, xalq tamaşalarının əvvəlki zamanlarda olduğu kimi cəlbədiçi olmaması, kütləvi dini və milli bayramların formasını dəyişməsi folkloru kənd ağırlıqlı və üz-üzə bir proses olmaqdan çıxartmışdır. **XXI yüzil folklorun sadəcə kəndə məxsus olduğunu, onu yaşadanların isə az savadlı və ya savadsız yaşlı nəsil olduğu tezisini çürütmüşdür.** XX yüzilin ortalarından etibarən və XXI yüzildə şəhərlərə köçlər daha da sürətlənmişdir. Hər gün artan sosial-iqtisadi çətinliklər kəndlərin boşalmasına, əhalisinin böyük qisminin şəhərlərə köçməsinə və nəhayət, Azərbaycan-Ermənistan qarşıdurması nəticəsində Qarabağ faciəsinin yaşanmasına, Ermənistandan və Qarabağdan məcburi köçkünlərin böyük bir qisminin Bakıda, Sumqayıtda, Gəncədə, Mingəçevirdə və digər şəhərlərdə təmərküzləşməsinə səbəb olmuşdur. Yeni şəhər folklorunun yaranmasının tarixi-siyasi, mədəni-iqtisadi səbəbləri məhz yuxarıda sadalananlarla bağlıdır.

Şəhər folkloru XIX yüzildə də vardı, ondan öncə də vardı. Azərbaycanda Bakının sənaye, Gəncənin ticarət şəhəri olması burada yaşayan əhalinin özünə-məxsus folklorunun yaranmasına səbəb olmuşdur. Ancaq postfolklor dövründə sürətlə böyüyən şəhərlərdə vəziyyət daha da dəyişdi. Şəhər iş tapmaq, yaxşı yaşamaq üçün məcburi miqrasiyanın yaşanma yerinə çevrildi. Şəhərlərə köçlərin və şəhərin əhəmiyyət qazanmasının bir neçə səbəbi vardır:

Birincisi, bütün dünyada urbanizasiya prosesi ilə bağlıdır. Bu proses bəzi ölkələrdə XX əsrin başlarından, bəzilərində ortalarından, bəzilərində isə 70-80-ci illərdən sonra başlamışdır. Azərbaycanda urbanizasiyanın ilk dövrü məhz 70-80-ci illərə təsadüf edir.

İkincisi, şəhər həyatının cazibəsi, asan iş yeri tapmaq, inkişaf edən texnologiyanın əsasən şəhər əhalisi arasında sürətlə yayılmasıdır. Azərbaycanda ikinci

proses XX yüzilin 90-cı illərindən və XXI yüzilin başlarından etibarən köçlərlə şəhərin demoqrafik strukturunun dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə **bir-birindən uzaq, dilalekt və ənənə fərqi olan qrupların miqrasiyası qarışıq, sinkretik quruluşlu mətnlərin yaranmasına, ayrı-ayrı bölgələrdə formalaşan ənənəvi yaşamın, dünyagörüşün, alqılama formasının və söz dünyasının mədəni mübadiləsinə səbəb olmuşdur.** Bu prosesin intensivliyi folklor janrlarının fərqli variantlarının, yenilərinin yaranması ilə davam edərək ortaya yeni şəhər folklorunun çıxması ilə müşahidə edilir. Onsuz da xalq ədəbiyyatı məhsullarının kitablaşdırılması nəticəsində öncələri bölgəsal və dialektik xarakterli bir mətn daha geniş sahəyə və fərqli dialektlərin daşıyıcılarına da məlum olur. Xüsusən keçmiş Sovetlər İttifaqında yazıyaalma və kitablaşdırma prosesində dilalekt özəlliklərinin nəzərə alınmaması, qrammatik dəyişikliklər, bu materialların geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Bu isə müsbət tərəflərlə yanaşı, mənfiliklərə də sahibdir. Çünki toplanan mətnləri rəsmi yazı dilində və qrammatik normalar çərçivəsində nəşr etmə cəhdləri folkloru təbiiliyindən uzaqlaşdırmışdır.

Əslində **sosial-mədəni, iqtisadi dəyişiklik folklorun paradigmasını da dəyişdirdi.** Çünki şəhərlərdə hər dövrün özünəməxsus müxtəlif sosial qruplarına, mədəni strukturlarına rast gəlmək mümkündür. Ona görə də XIX yüzilin Bakısındakı sosial qruplarla XXI yüzilin sosial qruplarına eyni paradigmadan baxmaq düzgün nəticələrə gətirib çıxartmaz. Qarabağın işğalı, Ermənistandan deportasiya və s. kimi köç dalğalarının Bakıda, Sumqayıtda və Gəncə kimi böyük şəhərlərdə yeni sosial qrupların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Şəhər sadəcə köçlərin yaşadığı və sosial qrupların ortaq nöqtəsi deyil, həmçinin iqtisadi, mədəni, siyasi səbəblərdən şəhərə axın edən müxtəlif qrupların cəmləşdiyi yer halına gəlmişdir. Bu fərqli sosial-mədəni strukturlara malik qruplar davranışları, adətləri, ənənəvi yaşayışları, ünsiyyətləri və hətta istehsal, istehlak, sosial münasibətlər, vərdişlər və s. kimi kodları ilə bir-birindən fərqli subkulturlar formalaşdırırlar. Nəticədə ortaya yeni paradigmalı folklor mətnləri çıxır. Müasir cəmiyyətin mədəni diferensiasiyasının bir yolu olan subkulturlar nəzəriyyəsi¹ mədəni məkanın heterogenliyinin dərk edilməsi nəticəsində ortaya çıxmışdır. Subkultur xüsusilə şəhərləşmiş cəmiyyətlərdə daha aydın görünür.

1970-ci və özəlliklə də 80-ci illərdən başlayaraq şəhər folkloruna həsr olunmuş bəzi tədqiqatlara rast gəlmək mümkündür. Ancaq bu tədqiqatların çoxu kənd folklorunun davamlılığına və “xilas edilməsinə” və ya şəhər həyat tərzini ilə əlaqəli cinayət, özgələşdirmə və qruplar arası mübarizə kimi mənfi hadisələrə diq-

¹ Subkulturlar haqqında bax: Гуревич П.С. “Проблемы Субкультуры в Современной Западной Социологии”, Социологические Исследования. 1998. №10, s.16-28; Матвеева С.Я. “Субкультуры в Динамике Культуры”, Субкультурные Объединения Молодежи. М., 1987, s.16-23; Субкультуры и Этнос в Художественной Жизни. Отв. ред. К.Б. Соколов. СПб., 1996; Щепанская Т.Б. “Традиции Городских Субкультур”, Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С.Ю.Неклюдов. Москва: Российский Государственный Гуманитарный Университет, 2003, s.27-33

qət yetirmişdir¹. O baxımdan Martin Labanın da dediyi kimi bölgə folklorşünaslığı kimi dəyərləndirilən o zamanın klassik folklor elmi ənənəvi olaraq yalnız kənd mühiti ilə məşğul olurdu. Kənd cəmiyyəti əsl xalq cəmiyyəti kimi öyrənilir, modernləşmə və urbanizasiya prosesləri isə əksinə “əsl” kənd folklorunu dağıdıcı və pozucu element kimi qəbul edilirdi².

Postfolklor paradigmasında yazıdan da geniş imkanlara sahib olan kütləvi informasiya vasitələri (KİV), özəlliklə də internet şəhər mühitində yenilənən folklor janrlarının bir də gözdən keçirilməsinə, informasiya-kommunikasiya tələbləri baxımından yenidən düzənlənməsinə səbəb oldu. Müasir dövrdə şəhər folklorunun şifahi ötürülmə kanalları üz-üzə ünsiyyətlə bərabər, hətta daha çox kütləvi informasiya vasitələriylə baş verir. Artıq kənd folklorunun muzey eksponatına dönüşməsinə az qaldığı bir zamanda fişlərin, diktofon yazılarının, əl yazmaların, kitabların arxiv materialları olmaqdan başqa bir işə yaramadığı həqiqəti qəbul edilməkdədir. Canlı folklorun ağırlıq mərkəzi artıq şəhər mühiti, KİV və internetdir. Qlobal dünyada baş verən proseslər arxaik, həm də klassik folkloru dirçəltməyin mümkün olmadığını təkrar-təkrar sübut edir.

Buna baxmayaraq heç bir şeyin boş yerdən yaranması mümkün olmadığı kimi **postfolklor da əskilərin modifikasiyası, simbiozu, aksiolojisi**dir. Burada söhbət şəhər və kəndin mədəni simbiozu nəticəsində yaranan postfolklor anlayışından getmir, onsuz da belə bir simbiozun folklorşünaslıqda əks nəticə verdiyi məlum hadisədir. Çünki bəlli bir dialektə və bəlli bir yerə bağlılıqla xarakterizə edilən və kənd ideologiyası çərçivəsində yaranan təkqütblü folklor yerini şəhərdə çoxqütblü, yəni polisentrik folklorla vermiş olur. Təbii ki, şəhər folkloru kimi bilinən postfolklor din, ədəbiyyat, film, televiziya, tabloidlər, komik kitablar, musiqi və populyar mədəniyyətin digər sahələri ilə çoxsaylı əlaqələrə malikdir.

1990-cı illərdən etibarən folklor tədqiqatında daha çox yeni yanaşmalar ortaya çıxmağa başladı və əsas diqqət ümumi yerlərin və xüsusən şəhərlərin folklorla təsir etmə tərzindən, folklorun yerli tarixə və coğrafiyaya necə təsir etdiyini və onların necə formalaşdırdığını araşdırmağa yönəldi. Bu yanaşma artıq folklorun pro-

¹ Bax. Park E. Robert. “The City: Suggestion for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment”, 1925. *The City*. Ed. R. Park, E.W. Burgess, and R.D McKenie. Chicago: U of Chicago P, 1967. 1-46; Warshaver, Gerald. “Urban Folklore”, *Handbook of American Folklore*. Ed. Richard M. Dorson. Bloomington: Indiana UP, 1983, s.162-171; Paredes, Americo. *The Urban Experience and Folk Tradition*. Austin: U Texas P, 1971; Tuan, Yi-Fu. “The City and Human Speech”, *American Geographical Society of New York*, 1994, 144-151; Wirth-Nesher, Hana. *City Codes: Reading the Modern Urban Novel*. Cambridge: Cambridge UP, 1996; Tangherlini, Timothy R. “Los Angeles Intersections (Folklore and the City)”, *Western Folklore* Vol. 58, No.2, 1999, s.99-106; Turcot, Laurent. “Promenades et flâneries à Paris du XVIIe au XXIe siècles. La marche comme construction d'une identité urbaine”, *Marcher en ville. Faire corps, prendre corps, donner corps aux ambiances urbaines*. Ed. Rachel Thomas. Paris: Archives Contemporaines, 2010, s.65-84

² Laba Martin. “Urban Folklore: A Behavioral Approach”, *Western Folklore*. Vol. 38, No. 3, Jul., 1979, (s.158-169), s.161

seslərin ifadəsi və ya reaksiyası kimi qəbul edilməsi ilə kifayətlənmir, onun məkanları formalaşdırmaq gücünü də vurğulayır¹.

Torpağa bağlı kənd folkloru yerini torpaqla əlaqəsi olmayan şəhər folkloruna tərk etdiysə bu, özlüyündə yeni bir dünyagörüşün, yeni bir ideoloji yanaşmanın varlığından xəbər verir. İlk olaraq bu, bizə **şəhər folklorunun bəlli bir ideologiyasının olmadığını və hətta ideoloji altqurumdan məhrum olduğunu deməyə əsas verir. Çünki şəhərdə doktorların, tələbələrin, yazıçıların, sənətkarların, müxtəlif peşə sahiblərinin - sürücülərin, ayaqqabıçıların, dərzilərin, sat-sazların, təmirçilərin və başqalarının özünəməxsus folkloru vardır və bunların heç biri o biri ilə ideoloji yaxınlığa sahib deyildir.** Sergey Neklyudovun da yazdığı kimi kənddən ayrılıb şəhərə daşınmış insanların təbii şəraitdən (ilk növbədə, fəsillərin dəyişməsindən) asılılığı zəifləyir ki, bu da təqvim və mərasim folklorunun unudulmasına gətirib çıxarır. Müvafiq olaraq ictimai və ailə şənliklərinin vaxtı dəyişdirilir, onların desamentizasiyası və deritualizasiyası baş verir, ənənəvi keçid ayinlərindən doğum, toy, yas və s. dəyişdirilir. Özəlliklə kənd ənənələrində əsrlər boyu mövcud olan müvafiq arxaik mənşəli mexanizmlər şəhər yaşamı üçün uyğun gəlmir, şəhər məkanının özünəməxsus bir formada konseptuallaşdırılması baş verir və özünəməxsus mifologiyası, əfsanələri yaranır. Kəndin üfüqi baxış bucağı, xüsusilə şəhərin şaquli ölçüdə başa düşülməsinə, onun yüksəkliklərinə və zindanlarına, çardaqlarına və zirzəmilərinə tərs düşür. Şəhər məkanında mərkəzlə periferiya (kənar), şəhərin köhnə və yeni hissələri arasında qarşıdurma aydın şəkildə özünü göstərir; şəhər folklorunun inkişafı üçün ən əhəmiyyətli vasitələrdən biri simvollar, təsadüfi semantika, mədəni və tarixi birliklər ilə qeyri-rəsmi mikroponimiyadır².

Təbii ki, şəhər folkloru, patriarxal kəndlilərin (və daha da arxaik cəmiyyətlərin) stadial və tarixən əvvəlki şifahi ənənələrindən qəti şəkildə fərqlənir. Hər şeydən əvvəl, folklor ideoloji cəhətdən sərbəstləşir, çünki şəhər sakinlərinin əsas ideoloji ehtiyacları şifahi ənənələrlə birbaşa əlaqəsi olmayan digər yollarla (kütləvi ədəbiyyat, kino və digər tamaşalar, kütləvi informasiya vasitələri məhsulları) təmin edilir. Bundan əlavə, şəhər folkloru kənd və ya kəndli folklorundan fərqli olaraq cəmiyyətin sosial, peşə, qəbilə, hətta yaş təbəqələşməsinə uyğun olaraq, ümumi ideoloji əsası olmayan, bir-biri ilə zəif əlaqəli hüceyrələrə parçalanması ilə seçilir³.

Dəyişən folklor paradigmasında şəhər folklorunun formalaşması kənd əhalisinin öncə böyük şəhərlərlə ticarət, səhiyyə, təhsil, bürokratik əlaqələri və siyasət sahələri ilə bağlı baş vermişdir. Daha sonralar kənd əhalisinin şəhərlərə köçü bu əlaqəni qüvvətləndirməklə bərabər, onun paradigmasını da dəyişdirdi. Nəticədə böyük şəhərlərə yerləşmənin müxtəlif səbəblərdən baş verdiyini görürük. Bunlar

¹ Zilberman Yael. "Nostalgia in Oral Histories of Israeli Women", CLCWeb: Comparative Literature and Culture Volume 14 Issue 4. December. 2012, 2

² Неклюдов Сергей Юрьевич. "Фольклор Современного Города", Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С.Ю.Неклюдов. Москва: Российский Государственный Гуманитарный Университет, 2003, s.9

³ Неклюдов Сергей Юрьевич. "Фольклор Современного Города", s.11

ən başda iqtisadi çətinliklə əlaqədar, iş tapmaq, daha yaxşı yaşamaq istəyi, vəzifə ilə bağlı, ədəbiyyat nümayəndələrinin ədəbi mühitdə olması arzusu, XXI yüzildə Ermənistandan deportasiya və Qarabağdan köçlər və s. ilə xarakterizə edilir.

Şəhər folklorunun, eyni zamanda qrup, məslək, ailə, qadın folklorunun və s. tədqiq edilməsinin başlıca elmi dayanağı A.Dandesin xalq nədir sualına verdiyi cavabdan irəli gələn müddəalarına əsaslanmaqdadır. Dandesin 1965-ci ildə yazdığı və xalqın tərifini verən məqaləsi XIX və XX yüzilin yarısına qədər davam edən klassik xalq anlayışını dar çərçivədən qurtararaq ona yeni bir baxış formalaşdırdı¹. Dundesdən əvvəlki anlayışa görə xalq dedikdə kənd mühiti, şəhərdən uzaq, yazıboxuma səviyyəsi və təhsili aşağı olan, şəhər mədəniyyətindən bəhrələnməyən, inkişafa açıq olmayan təbəqə nəzərdə tutulurdu. Artıq folklorçuların önündə xalq ədəbiyyatının və biliminin sadəcə kəndlərdə deyil, şəhərlərdə də olduğu, bununla da qrup folklorunun təsirli olduğu ortaya çıxdı. **Bu isə folklor anlayışının sadəcə coğrafi sahə baxımından genişləməsi deyil, eyni zamanda paradigmatik dəyişiklik, üz-üzə folklorun yerini onlayn folklorla, verbal folklorun yerini visual və virtual folklorla tərk etməsi ilə nəticələndi.**

2. Şəhər folklorunun özəllikləri

Postfolklorun və ya müasir folklorun bir qolu olan şəhər folkloru əsasən şəhər əfsanələri, qorxunc əfsanələr, uçan tarelkalar, ölən/öldürülən uşaqlar haqqında memoraatlar, xanəndələr, aktyorlar, doktorlar, idarəçilər, tələbələr, məşhur yazıçılar haqqındakı lətifələr, dedi-qodular, qəlib ifadələr və yeni deyimlər və sairədən ibarətdir. Şəhər folklorunun janrları və janrların aparıcı mövzusu ölkədən ölkəyə dəyişir. Əgər qovrulmuş/bişirilmiş körpələr, yoxa çıxan avtostopçular, ağaclardakı dalgıclar haqqında Avropa və Amerikada əfsanələr dolaşmaqdadırsa, Azərbaycanda daha çox sovet dövründə öldürülən və ya ölən məşhur elm adamları, xanəndələr, aktyorlar haqqında memoraatlar, Stalin terroruna qurban getmiş yazıçı və dövlət xadimləri haqqında əfsanələr mövcuddur. Avropada və Amerikada yüzlərlə qərib məzmunlu şəhər folklor örnəkləri vardır ki, Azərbaycanda bunlara rast gəlmək mümkün deyildir. Avropada və qismən də Türkiyədə küçə yazıları, divar rəsmləri şəhər folklorunun ən çox bilinən sözlü olmayan janrlarındandır. Azərbaycanda divar yazılarına, divar rəsmlərinə rast gəlmək mümkündürsə də, bu xarakterik hal deyildir.

Şəhər folkloru və onun ayrı ayrı janrları Avropada, Amerikada, Türkiyədə, Rusiyada araşdırılsa da, Azərbaycanda şəhər folkloru, onun nəzəri əsasları və janr sistemi hələ ki, tədqiqat mövzusu olmamışdır. Bunun iki səbəbi vardır:

Birincisi, folklorla baxışın yanlış olması, folklorun yalnız kəndlərdən, əsasən oxuma-yazma bilməyən və ya az bilən yaşlı adamlardan toplanması,

İkincisi, şəhər folkloru ənənəvi folklorlardan fərqləndiyi üçün onun materiallarının folklor hesab edilməməsi,

¹ Dundes Alan. "Halk Kimdir". Çev. M.Ekici. Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, Ankara: Milli Folklor Yayınları, 2005, s.1-30

Üçüncüsü, Azərbaycan folklorşünaslarının dünya təcrübəsinə və nəzəri elminə çox da bələd olmaması.

Dördüncüsü, şəhər folkloru nümunələrinin toplanmaması.

M.Labanın fikrincə “Folklor intizamı hələ də şəhər təcrübəsi ilə uzlaşan nəzəri perspektivi inkişaf etdirməmişdir. Folklorşünaslar şəhəri bütövlükdə dərk etməkdə müvəffəq ola bilmədilər və kənddən şəhərə köçürülmüş folklor nümunələrinin tədqiqi üçün şəhər mühitini də etnik və ya ümumi bölmələrə ayırmaq işini davam etdirdilər. Bu yanaşma ilə şəhərcilik, məkanda möhkəm bağlanmış fiziki bir varlıq olaraq qəbul edilir. Ancaq şəhərin özünün insanın ifadəli davranışına tənqidi təsir göstərdiyi müddəası ilə bütövlükdə şəhər konsepsiyası bizdən şəhər təcrübəsinin folklor vasitəsilə təbəqələşməsinə və idarə olunmasını araşdırmağımızı tələb edir”¹. Şəhər əhalisinin tərkibi baxımından müxtəlifliyinin folklor nümunələrinə təsiri, folklorun təbəqələşməsi, yeni forma və məzmunların ortaya çıxmasının sosial, tarixi və demoqrafik tərəfləri hələ ki, tam şəkildə araşdırılmamışdır.

Şəhər folkloru, özəlliklə də yeni yaranan adət-ənənələr, davranış biçimləri, nəzakət etiketləri, əsasən də Xristian dünyasının gündəlik həyatının bir hissəsinə çevrilmişdir. Bunlar: yemək, səyahət, cinayət, romantizm, seks, alış-veriş, texnologiya, elmi kəşflər, ailə içi münasibətlər, böyük və kiçiklərin davranış normaları, ev heyvanları və sairə əlaqəlidir. Kütləvi informasiya vasitələri, görsəl animasyonlar şəhər folklorunun sürətlə yayılmasına şərait yaradır. Zamanla böyük şəhərlərin özünəməxsus folklor özəllikləri ortaya çıxır ki, bu yanaşma artıq folklor proseslərinin ifadəsi və ya reaksiyası olaraq qəbul edilməsi ilə kifayətlənmir, əksinə yeni folklor sahəsini formalaşdırmaq gücünü vurğulayır². Şəhərdə ayrı-ayrı mədəniyyət daşıyıcıları bir yerə gəlir, yeni qohumluq əlaqələri, dostluqlar qurulur, bölgə fərqləri bir-biri ilə çarpazlaşaraq üçüncü bir tip davranış, adət, ənənə, salamlaşma, qonaq qarşılama, mətbəx mədəniyyəti yaranır və bunlar bir-birinə qarışır, yeni təhkiyə mətnləri yaranır. Ortaya bölgə özəlliyini arxa plana keçirən yeni formalar çıxır. Hətta bəzi dar çərçivələrdə bölgə özəlliyi saxlanılmağa çalışılsa da bu gənclər arasında o qədər də önəm daşmır.

Digər tərəfdən, folklorun etnik komponentləri və müxtəlif janrları ilə məşğul olan zaman şəhər həyat tərzinin marjinal tərəfləri mütləq nəzərə alınmalıdır. Müasir şəhər folklorunun əsas özəllikləri onun sosial-mədəni çoxmərkəzliliklə (polisentrik) əlaqəli olması, subkulturlara parçalanması, funksional və ideoloji cəhətdən marjinal olması, ədəbi-mədəni nümunələri və digər mətn modellərinin folklorlaşmasına yönəlməsidir. Müasir şəhər folkloru qeyri-ritual və əyləncə xarakteri, həmçinin əyləncə formalarının prioritetliyi ilə seçilir və digər kütləvi mədəniyyət formaları ilə sıx əlaqəli şəkildə inkişaf edir. Müasir şəhər mədəniyyəti digər bölgəsəl və etniksəl subkulturları sintez edir. Çünki F.Le Urleyin de dediyi

¹ Laba Martin. “Urban Folklore: A Behavioral Approach”, *Western Folklore*. Vol. 38, No. 3, Jul., 1979, (s.158-169) s.158

² Tangherlini, Timothy R. “Los Angeles Intersections (Folklore and the City)”, *Western Folklore* Vol. 58, No.2, 1999, s.101

kimi “dominant mədəniyyət hər zaman alt mədəniyyətləri yox etmiş ya da önəmli dərəcədə zəiflətməmişdir”¹.

1980-ci illərdəki tədqiqatçıların araşdırmalarına dayanaraq M.Labanın şərh etdiyi kimi, folklorşünaslığın araşdırılması üçün uyğun bir şəhər çərçivəsinin inkişafı yalnız folklor tədqiqatçılarının kənd həyatı ilə bağlı romantik təsəvvürlərini və şəhər həyatının patoloji qavrayışlarını aşdırdığı zaman mümkün olacaqdır. Yeni, daha müsbət bir perspektiv əldə etmək üçün folklorşünaslar şəhərə və onun mədəniyyətinə insan baxışlarını və təcrübələrini vurğulayan bir şəhər nəzəriyyəsi hazırlayaraq məsələyə müvafiq araşdırma obyektini kimi baxmalıdırlar. Labanın fikrincə, şəhər özlüyündə insanların ifadəli davranışına təsir edir və bu səbəbdən şəhər təcrübəsinin ifadə olunma yolları üzərində ciddi araşdırma aparmaq lazımdır². Zamanla folklor yaradıcılığının müəyyən elementləri, sənaye xarakterli, elm yönümlü nəzəriyyələrə daxil edilir. Buraya şəhərdəki ziyarət yerləri, xaraba binalar, tərk edilmiş əski malikanələr, şəhər ətrafındakı göllər, sığınacaqlar, inşaatı bitməmiş tikililər və s. haqqındakı əsrarəngiz hekayətlər daxildir.

Təbii geo-etnik qoruqlar, modernləşdirici təsirlərdən nisbətən təcrid olunmuş şəkildə Avstraliya, Okeaniya, Afrika, Amerika aborigenlərinin, Şimali və Cənub-Şərqi Asiyanın bəzi xalqlarının yazılmamış mədəniyyətləri müxtəlif etnoqrafik tədqiqatların obyektinə çevrilərək praktiki olaraq günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Onların “arxaik” və ya “sinkretik” adlandırılı bilən folkloru, bir tayfa ictimai təşkilatı şəraitində mövcuddur və bunun da əsası “şaman”ın qədim mifologiyası və dini-pratik sistemidir. Buna şaman öncəsi mədəniyyət də demək mümkündür³. Şəhər folklorunun ən başlıca özəlliklərindən biri arxaik folklor ənənəsindən fərqli olaraq ritual və mifoloji şərtlərə bağlı olmamasıdır. Arxaik, qismən də klassik folklorlarda janrın təyinedici gücü rituala bağlıdırsa, şəhər folklorunda janrlar nisbi sərbəstlik qazanaraq ritualdan və hətta mifoloji köklərindən azad olurlar. Şəhər folklorunda ritual və mifoloji kontekst yerini əyləncəyə, vaxt keçirməyə buraxmış olur. Klassik folklor elmi ilə yetişmiş tədqiqatçılar və folklor toplayıcıları üçün ənənəvi janrların hər keçən gün azalması, yox olub getməsi, bəzi ifaçılıq məktəblərinin funksiyasını itirməsi və s. folklorun məhv olması fikrini doğurmuşdur. Ona görə də **klassik folklorşünaslar hələ də kəndlərdə nağıl, əfsanə, tapmacalar, atalar sözləri və məsəllər axtarırlar, doğum və ölümə bağlı ritual keçidlər haqqında məlumat toplamağa çalışırlar, xalq oyunları və mahnı mətnləri axtarırlar.**

Ənənəvi folklor janrlarının yavaş-yavaş sıradan çıxması, heç də folklorun ölməsi, yox olub getməsi mənasına gəlmir. S.Neklyudov da bir məqaləsində bu mövzuya toxunaraq yazırdı ki, bir janr, adətən yeni bir mədəni ünsiyyət forma-

¹ Le Utley, Francis. “Folklorun Tanımı”, Çeviren T.S.Özkan, Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, s.26

² Laba Martin. “Urban Folklore: A Behavioral Approach”, s.168

³ Неклюдов С. Ю. “Фольклор Современного Города”, Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С. Ю. Неклюдов. Москва: Российский Государственный Гуманитарный Университет, 2003 s.5

sının təzyiqi altında (məsələn, tədrisən kaset maqnitofonuna “passiv” qulaq asmaq) ona olan ehtiyacın aradan qalxması və “texnoloji” cəhətdən iflas etməsi (və müvafiq olaraq, heç bir haqq iddia etməməsi) nəticəsində yox olur. Bütün folklor mətnləri funksionaldır, müəyyən həyat tərzi, etika, din və s. ilə bağlıdır; folklorun mədəni şəraiti dəyişdikdə, janrlar da yox olur. Dastanların nə üçün lazım olduğunu mübahisə etmək olar, ancaq nədənsə onlar lazımdır, görünür qeyri-funksional janrlar ümumiyyətlə mövcud deyil, yalnız bəzilərinin (ritual-magik, didaktik və s.) məqsədi aydın ifadə olunursa, digərlərində bu məqsəd silinmiş və ya gizli şəkildə göstərilir. Müəyyən mətnlərin icrasını tələb edən şərtlər aradan qalxdıqda mətnlərin özü də yox olur¹.

Hətta ənənəvi folklorun toplanmasında və araşdırılmasında sovet ideologiyasının bəzi qadağa qoyucu təsiri hiss edilir. Kənd yerlərində uzun zaman dini folklorun, Məhərrəmlik ənənələrinin, Şəbih tamaşalarının, ziyarət yerləri ilə bağlı memoratların, seyidlərin kəramətləri ilə bağlı mənkiyələrin toplayıcılar tərəfindən diqqətə alınmaması məhz klassik sovet folkloru tərifinin və anlayışının güclü olması ilə bağlıdır. Folklorun bölgəsəl özəllikləri araşdırma mövzusu olsa da Azərbaycan üçün spesifik olan köçlər, iqtisadi vəziyyətlə bağlı olaraq kəndlərin boşalması, miqrasiya və bunun nəticəsində demoqrafik strukturun dəyişməsi kimi mühim məsələlər tədqiqat mövzusu olmamışdır. Bir sözlə, **köhnə ənənələrin obyektiv səbəblərə görə dəyişməsindən doğan yeniliklər klassik folklorçu üçün qəbul edilməzdir**. Ancaq tarixin təkərlərini geri çevirmək mümkün deyildir. Şəhər folkloru qeyri-adi mövzulardan bəhs edən yenilənmiş və ya yeni olan janrları ilə folklorşünaslıqda mühim yer tutur.

Şəhər folkloru verbal və vizual tərəfləri ilə üz-üzə kommunikasiya prosesində yaranan və yalnız verbal özəllik daşıyan kənd folkloru ilə KİV-in virtual folkloru arasında körpü rolunu oynayır. Klassik folklorun ən fərqli tərəfi həm dəyişən, həm də yenilənən janrların folklor poetikası baxımından özünəməxsus qaydalarının olmasıdır. **Şəhər folklorunun mətni kobuddur, üslubi cəhətdən tam estetikləşməmişdir, janr strukturu baxımından yarımçıqlıq vardır**. Bu isə şifahi mətnə də ədəbiyyatşünaslıq aspektindən yanaşan folklorşünaslar üçün poetikliyi, bədiyyatı olmadığından araşdırma üçün məqbul sayılmır.

Bütün deyilənləri bir yerə gətirməklə şəhər folklorunun həm fərqlənirici cəhətlərini, həm əsas özəlliklərini kollektiv yaradıcılıq məhsulu olan “Müasir Şəhər Folkloru” (Minsk 2014) adı kitabdan yararlanaraq aşağıda xülasə şəklində vermək mümkündür:

Birinci fərq. Şəhər folkloru ideoloji müstəqilliyi ilə xarakterizə olunur: Şəhər əhalisinin əsas ideoloji və estetik ehtiyacları kütləvi informasiya vasitələri,

¹ Неклюдов С.Ю. “Фольклористика: Взгляд Извне и Взгляд Изнутри”, Фольклористика в Контексте Наук о Традиционной Духовной Культуре. Вопросы Теории и Методологии. Сборник Материалов Тематического Блока XIV Международного Съезда Славистов. Македония, Охрид, 2008. Сост. А.С. Каргин, А.В. Костина. Москва: ГРЦРФ, s.60-61

kino və digər tamaşalar, media məhsulları, televiziya, internet, bir sözlə şifahi ənənə ilə heç bir əlaqəsi olmayan vasitələrlə təmin edilir.

İkinci fərq. Şəhər folkloru cəmiyyətin peşə, sosial, yaş kimi digər təbəqələşmə ünsürlərinə uyğun olaraq bölünür, bir-biri ilə sıx əlaqəli alt qruplarda mövcuddur və bu çox vaxt icradan daha çox, onları fərqləndirən bir üsuldur.

Üçüncü fərq. Müasir şəhər folkloru sintetik bir fenomendir. “Saf” repertuar mətnləri şəklində mövcud deyildir. Burada şifahi ədəbiyyat müəyyən folklor janrlarının mövcudluğunu müşayiət edən atributlardan ayrılır.

Dördüncü fərq. Müasir şəhərin nitq istifadəsinə bir sıra kiçik folklor formaları - pəremiyalar və frazeoloji klişələr daxildir və əksər hallarda onların topla-
mı “yüksək” (klassik) ədəbiyyatın arsenalından və ya daha çox kütləvi mətnlərdən istifadə edilərək doldurulur. İkinci növ şifahi nitq klişələri yalnız yazılı şəkildə olur və albomların və mahnı kitablarının bir hissəsini təşkil edir (qızlar, əsgərlər, həbsxana).

Bəşinci fərq. Müasir şəhər folklorunun əhəmiyyətli bir sosial-mədəni xüsusiyyəti əsərlərin istifadə edildiyi dildir¹. Azərbaycanda şəhərlərdə məskunlaşmış insanların nəinki dialekt fərqləri ortadan qaldırılmış, hətta ayrı-ayrı etnik qrupların da danışdığı dili Azərbaycan türkcəsi olmuşdur. Burada bəzi rusdilli ailələr istisna təşkil edir.

Şəhər folklorunun bir özəlliyi də şifahi formaların, ümumiyyətlə, çox böyük yer tutmasıdır. Hətta danışığı mətnləri şifahi olmayanlara görə - bunlar divar yazıları, şəkillər, reklam lövhələri, qaraj qapılarında və ya zibil tökülən yerlərdə uyarıcı yazılar və s. - üstünlük təşkil edir. Onu da demək lazımdır ki, müasir şəhər folkloruna və müasir şəhər həyatına uyğunlaşdırılmış **ənənəvi** folklor janrlarına, üç formada - şifahi, yazılı və görsəl - şəkildə yayılan və yalnız şəhərə aid olan xüsusi mətnlər daxildir. Bunlara şəhər folklorunun yeni janrları demək daha doğrudur.

3. Şəhər folklorunun janr sistemi

Postfolklorun mətn müxtəlifliliyi - ənənəvi folklorla müqayisədə - ən köklü şəkildə dəyişikliyə məruz qalmış folklor janrlarıdır. Dəyişən folklor paradigmasında ritual lirikadan tutmuş nağıllara qədər demək olar ki, bütün köhnə şifahi janrlar keçmişdə qalır və arxiv materialı olur. Ancaq nisbətən yeni mənşəli janr kompleksləri (məsələn, şəhər mahnıları və lətifələr), ya da əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirilmiş müasir memoratlar və əfsanələr (o cümlədən neomifoloji olanlar), söz-söhbət, şayiə və dedi-qodu kimi sərbəst qurulmuş mətnlər şəhər folklorunda yaşamağa davam edir. **Köhnə ilə yeninin, klassik olanla formalaşmamış olanın birgə mövcud olduğu şəhər folkloru janrlarının dəqiq və tam təsnifatını vermək mümkün deyildir.** Çünki bir tərəfdən, toplama işinin zəif olması və ya olmaması, digər tərəfdən ümumi xarakterli nəzəri əsərlərin yoxluğu şəhər folkloru,

¹ Современный Городской Фольклор: Жанровый Состав, Сущностные Характеристики, Современный Городской Фольклор. Составители: П.О.Викторовна, Морозова Т.А., Лукьянова Т.В. и др. Минск: БГУ, 2014 s.7-8

özəllikləri, janr sistemi, dili, mədəni və sosial funksiyası, şəhər alt mədəniyyəti və onun üst mədəniyyətlə əlaqəsi problemi və s. məsələlər barədə fikir söyləməyə maneə olur. Bütün bunlara baxmayaraq ümumiləşdirilmiş şəkildə də olsa şəhər folkloru janrlarını və ya mətnlərini təyin etmək mümkündür.

1. Ümumilikdə şəhər folklorunu adət-ənənə (yenilənmiş təqvim ənənələri, məzun gecələri, görüş axşamları, əsgərliyə çağırış xidməti, ziyafətlər, toy, yas, ad günü, 8 mart, sevgililər günü və s.) şəklində qruplaşdırmaq olar.

2. Mərasim (dini günlər, Məhərrəmlik - Kərbəla, Novruz, müasir bayramlar – qələbə günü, bayraq günü, qurtuluş günü və s.) folkloru da geniş yayılmışdır.

3. Lirik janrlar (meyxana, gündəlik hərbi, siyasi, parodiya tipli mahnılar, məşhur əsərlərin mahnı adaptasiyaları, pop musiqisi və müəllif mahnılarının folklor formaları, ənənəvi sevgi, ailə, elegiya mahnıları, aşıq tərzli mahnılar, şəhər üçün spesifik olan digər mahnılar) xüsusi yer tutur.

4. Təhkiyəyə dayanan mətnlər və ya şəhər folklor nəsr (mifoloji hekayələr, köhnə hadisələr haqqında hekayələr, şəhər memoraatları (son hadisələrin şahidləri), şəhər əfsanələri, ailə əfsanələri, şəhər mifləri, şayiələr, qeybət, nağıllar, zarafatlar, atalar sözləri, müasir kəlamlar, müasir tapmacalar, qorxunc əfsanələr, dedi-qodular, ədəbsiz (açıq-saçıq) lətifələr, digər kiçik həcmli mətnlər) də buraya daxildir.

5. Bundan başqa çayxana söhbətləri, yoldaş qrupları, sənətkarların, peşə sahiblərinin deyimlərini və s. də buraya əlavə etmək olar. Ən önəmlisi də şəhər folklorunun verbal xarakteri ilə yanaşı onun virtual mühitdə də (internet, KİV) geniş yayılmasıdır. Buraya UFO və yad cisimlərlə dünyanı ziyarət edən başqa planetlilər (enlolavtlar) haqqında yaranan əfsanələri də daxil etmək lazımdır.

Bir şəhər əfsanəsi, mif və ya nağıl müasir folklor janrıdır və özəlliklə də əfsanələr ən geniş yayılan janr hesab edilir. Hətta Amerika və Avropa folklorşünaslığında şəhər folkloru dedikdə daha çox şəhər əfsanələri nəzərdə tutulur. Tez-tez **baş verən macərələr, xurafatlar, xəyallar, şeytanlar, kriptidlər, yad planetlilər, sürünənlər və qorxu ilə əlaqəli digər uydurma hekayələr Avropa folklor elmində şəhər əfsanələri başlığı altında öyrənilir.** Şəhər əfsanələrinin kökləri çox vaxt yerli tarixdən və populyar mədəniyyətdən qaynaqlanır. Oxşar mənzərə lətifələrdə də müşahidə olunur. Hətta bir nəslin yaddaşında bir neçə tematik dövr dəyişə bilər. Məsələn, sosial şəbəkələrdə (facebook, instagram) @albertəmi, @Albert_Eynsteyn, @mırt dahilər, @atalar yaxşı deyib, @müasir atalar sözləri, @deyimanlami kimi tematik söhbət qrupları yaradılmışdır ki, bu səhifələri həm tərtib edənlərin, həm də ziyarət edənlərin əksəriyyəti gənclərdir. Burada folklorun fərqli tərəfləri ilə bərabər gündəlik həyat tərzli, məişət mövzuları, qismən də aktual olan mövzular gündəmə gətirilir. Ancaq bu mövzu qruplarının bəziləri mədəni və ya siyasi səbəblərdən tez bir zamanda yox olur, digərləri isə nisbətən uzun müddət yaşaya bilər. Lenin, Stalin, Bağırov haqqında yazılan və paylaşılan bəzən ciddi, bəzən də satirik hadisələrin yerini son dövrlərdə bir çox hökumət və parlament nümayəndələri haqqında, özəlliklə də yazıçı və şairlər haqqında olan hekayətlər, lətifələr, ələsalmalar və s. tutmuşdur.

Şəhər folklorunun ən çox yayılan növlərindən biri də söz-söhbət və ya şayi-

ələrdir. “İnternetdə gəzən şəhər əfsanələri kimi, şayiələr də müəyyən hərəkətlərin və ya hərəkətsizliyin dəhşətli nəticələri barədə xəbərdarlıq edən ehtiyatlı, pesimist hekayələrdir. Bəzən xəbərdarlıq bu nəticələrin qarşısını almaq üçün bir strategiya ehtiva edir”¹. Digər tərəfdən dedi-qoduları, söz-söhbətləri uydurmadan ayırmaq lazımdır. Söz-söhbət və ya şayiə olma ehtimalı yüksək olan hər hansı bir faktın ətrafında yaranan qısa mətnlərdir.

Bundan başqa, folklorşünaslıqda qeybət (dedi-qodu), şayiə və əfsanə terminlərini bir-birinə qarışdırırlar. N.DiFonzo və P.Bordianın birlikdə yazdıqları məqalədə bu terminlər belə izah edilir: “‘Qeybət’ və ‘şəhər əfsanəsi’ terminləri çox vaxt həm sadələvh insanlar, həm də peşəkar alimlər tərəfindən ‘şayiə’ ilə əvəzedici mənada istifadə olunur. Tələbələrinizi sadələvh insanlar hesab edin: ‘şayiə’ və ‘qeybət’ terminlərini müəyyən ölçülər üzrə qiymətləndirmək xahiş olunduqda, tələbələr onları demək olar ki, eyni şəkildə qiymətləndirirlər. ‘Bir söz-söhbət haqqında düşünmək’ soruşduqda, onlar tez-tez qalmaqallı dedi-qoduları bildirirlər. Eynilə, bəzi həmkarlarımız - şayiələr, dedi-qodular və/yaxud şəhər əfsanələri üzrə peşəkar alimlər də bu terminləri bir-birinin yerinə istifadə etməyə meyllidirlər”². Şəhər folklor janrlarının, xüsusən də qeybət, şayiə və əfsanələrin bir-birinə qarışdırılması bir tərəfdən janrlar arasındakı yaxınlığın nəticəsidirsə, digər tərəfdən də əfsanə termininə yüklənən geniş mənə ilə əlaqədardır. Ancaq şayiənin yaranması fərqlidir. T.Shibutaniyə görə insanlar müəyyən sayda detallara ehtiyac duyurlar; şayiələr mövcud informasiyanın miqdarı baxımından tələbatdan az olduqda və informasiya senzuraya məruz qaldıqda yaranır³. Doğrudan da gizlədilər, tam açılmayan cinayətlər, qəzalar, həbslər, pərdə arxasındakı diplomatik görüşlər və s. haqqında rəsmi informasiyanın qıtlığı şayiələrin yaranmasına səbəb olur. Boş yerdən, olmayan bir şeydən şayiə yaratmaq mümkün deyildir, əgər bu, mümkün olarsa, ona şayiə yox, uydurma deyilir.

Buna baxmayaraq bu üç termin kontekst, funksiya və məzmun baxımından fərqlidirlər. Belə ki, **şayiələr müəyyənlik, təhlükə və ya potensial təhlükə kontekstində yaranan və insanlara mənə kəsb etməyə və riski idarə etməyə kömək edən, dövriyyədə olan yoxlanılmamış və vasitə baxımından uyğun məlumatın bəyanatı kimi müəyyən edilir. Bu tərif sosial diskursun üç tərəfini vurğulayır: kontekst (diskursun yarandığı vəziyyət və/yaxud psixoloji ehtiyac), funksiya (insanların diskursda iştirak etməklə nəyə nail olmağa çalışdıqları) və məzmun (deyilən ifadələrin növləri)**. Qeybət (dedi-qodu) fərdlər haqqında qiymətləndirici sosial söhbətlərdir. Sosial şəbəkənin formalaşması, dəyişdirilməsi və saxlanması kontekstində yaranan bir folklor növüdür. Qeybət əyləncə, qrup birliyinin qorunması, qrup normalarının yaradılması, dəyiş-

¹ Conn, Vicki S. (2008). “Editorial Research Rumors as Urban Legends”, Western Journal of Nursing Research, Vol. 30, No 4, s.416

² DiFonzo, Nicholas, and Bordia, Prashan (2007). “Rumor, Gossip and Urban Legends”, Diogenes 213, s.19

³ Shibutani, Tamotsu (1966). *Improvised News: A Sociological Study of Rumor*. New York: The Bobbs Merrill Company

dirilməsi və saxlanması, qrup güc strukturu və qrup üzvlüyü daxil olmaqla müxtəlif vacib sosial şəbəkə funksiyalarını yerinə yetirir. Bunların arasındakı fərqi də yuxarıda deyilənlərdən çıxartmaq mümkündür. Şayiələr qeyri-müəyyən, təhdidedici və potensial təhdid edici kontekstlərdə yaranan və insanlara təhdidi anlamağa və idarə etməyə kömək edən, yoxlanılmamış və potensial faydalı məlumat verən ifadələrdir. Dedi-qodu sosial şəbəkələrin formalaşdırılması, dəyişdirilməsi və ya saxlanması kontekstində yaranan və məlumatlandırmaq, bağlamaq, istisna etmək, statusu artırmaq və normaları çatdırmaq funksiyalarını yerinə yetirən fərdlər haqqında qiymətləndirici sosial söhbətlərdir¹.

Tamamilə yeni olan şəhər folkloru da vardır. Bunlardan avtostopçuların əhvalatlarını, turist folklorunu göstərmək mümkündür. Ancaq hər ikisi məkan olaraq həm şəhərdə, həm də şəhərdən kənarında cərəyan edir. Avtostopçular bir yerdən başqa bir yerə pulsuz getmək istəyən gənc nəslin nümayəndələridir ki, onların həm marşrutu, həm də məqsədləri müxtəlifdir. Turist folkloru da sadəcə şəhərlə çərçivələnmişdir. Belə ki, ölkənin müxtəlif yerlərini ziyarət edən yerli və xarici turistlərin çox qısa, gülüş doğuran atmacaları olduğu kimi memorat xarakterli əhvalatları da vardır. “Ümumiyyətlə, kifayət qədər əminliklə iddia etmək olar ki, turistlərin bir çox ənənələri insanlar arasındakı münasibətləri, özünə münasibəti, daxili iyerarxiyanı tənzimləyən tanış mədəni mətnlərin itkisini kompensasiya etmək zərurətindən formalaşır. “Yeni qrup” mətnlərinin və stereotiplərinin yaradılması ənənəvi mədəniyyətin əsrlər boyu işlənmiş mexanizmlərinə uyğun olaraq baş verir”². Azərbaycan folklor elmində avtostopçuların, turistlərin, xippilərin və digər marjinal qrupların ənənəvi sözlü ədəbiyyatının hansı janra aid olduğu haqqında heç bir məlumat yoxdur. Onsuz da araşdırmadan kənarında qalan şəhər folkloru və onun janrları haqqında Azərbaycan folklorşünaslığında bu günə qədər heç bir şey deyilməmişdir. Avropa, Amerika, Rus folklorşünaslığında geniş araşdırılan şəhər folkloru janrlarına baxaraq bunlara ad vermək də doğru deyildir. Digər tərəfdən bu tip folklor materialları heç bir zaman toplanmadığından hər hansı bir fikir söyləmək də əbəs olacaqdır.

Əslində bütün bu deyilənlər şəhər alt mədəniyyətinin (subkulturlarının) folklorudur. Çünki bu tematik qrupları yaradanlar, çayxana söhbətlərini aparənlər, dedi-qodu edənlər, şaiyə yayanlar əslində peşə sahibləri, tələbələr, gənclərdən ibarət sadə insanlar, başqa bölgələrdən gələnlər və köçgünlərdir. Dedi-qodu və sözsöhbətlər həm də şəhər əfsanələrinin yaranması üçün material rolunu oynayır. Francis Utleyin də dediyi kimi harada və nə zaman olursanız olun, olduğunuz yerin şifahi ənənəsi elə folklorudur³. Bu **alt mədəniyyətin folkloruna zarafatlar, əmrlər, tələbə aforizmləri, duaları, inanclar, mahnılar, çirkli şeirlər, şəhər**

¹ DiFonzo, Nicholas, and Bordia, Prashan (2007). “Rumor, Gossip and Urban Legends”, s.27-28

² Шумов К.Э., Лбанькина Е.В.. “Фольклор и Обряды Туристов”, Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С. Ю. Неклюдов. Москва: Российский Государственный Гуманитарный Университет, 2003, s.121

³ Le Utley, Francis. “Folklorun Tanımı”, Çev. T.S.Özkan, Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, s.32

zorbaları haqqında yaranan əhvalatlar daxildir. Bundan başqa aforizmlər, atalar sözləri, andlar, lənətlər, pornoqrafik hekayələr, açıq-saçıq lətifələr də alt qrup mədəniyyəti folkloruna aiddir. Peşəkarlar (yanğınsöndürənlər, işçilər, həkimlər, alpinistlər, turistlər və s.) haqqında yaranan hekayələr də subkulturun məhsuludur.

Şəhər folklorunun janr sistemində nisbətən böyük mətnlərlə yanaşı həcmcə kiçik olan qəlib ifadələr də böyük yer tutur. Müasir şəhərin bu qəlib ifadələri və ya rus folklorşünaslığında deyilidiyi kimi kiçik folklor formaları – paremioloji vahidlər, frazeoloji klişələr, deyimlər və əksər hallarda bunların toplamı ya klassik folklor fondundan, ya yazılı ədəbiyyatdan, kinodan, seriallardan alınır, ya da internet istifadəçilərinin qəbul etdiyi formalar hesabına zənginləşib yayılır. Özəlliklə kinodan, teleseriallardan alınan klişələr son zamanlarda, daha da populyarlaşmışdır. Televiziya və internet vasitəsi ilə yayılan kiçik mətnlərin hesabına yaranan reklamlar da qəlibləşərək danışiq dilində öz yerini tutur. Reklamaların yaranmasında atalar sözləri, məsəllər, deyimlər, aforizmlər böyük rol oynayır. Xüsusən, ticari amaçlı reklam şirkətləri reklamları formalaşdırmaqda ənənəvi folklor janrlarına baş vurur, onların üzərində bəzi oynamalar həyata keçirərək bazara sunurlar.

Ümumilikdə müasir şəhər folklorunun janrları ənənəvi folklor materiallarından fərqli olaraq yazılı, audio-texniki, elektron media və şifahi ötürücü kanalla yayılır. Son dövrlərdə kütləvi informasiya vasitələrinin, internetin rolunun artması şəhər folklorunun yayılmasında irəliyə doğru bir addım olmuşdur.

4. Son

Şəhərlərə köçlər, urbanizasiya dəyişən folklor paradiqmasında şifahi mədəniyyətə yeni bir baxış formalaşdırmışdır. Şəhərin xarici gözəlliyinin, sağlamlığının, rahatlığının, iqtisadi və maliyyə imkanlarının kəndə nisbətən geniş olması onu bir cazibə mərkəzinə çevirmişdir. Fərqli bölgənin insanlarını, fərqli məzhəb daşıyıcılarını, fərqli etnik kimliyi olanları birləşdirən şəhər özünəməxsus üst mədəniyyət formalaşdırır. Bu üst mədəniyyətin müxtəlif subkulturları hər nə qədər dominant üst mədəniyyətin təsiri altında olsalar da, yenə də hər bir sosial qrupun özünəməxsus folkloru yaranır. Zamanla subkulturların özünəməxsusluqları birləşərək milli folkloru formalaşdırır.

Şəhər folklorunun araşdırılması sadəcə folklorşünaslıq baxımından önəmli olmayıb eyni zamanda digər sosial elmlər üçün də faydalıdır. Çünki şəhər folklorunun öyrənilməsi elm adamlarına insanların siyasi-iqtisadi, pragmatik-təcrübi və mənəvi məsələlərə, həmçinin sosial və iqtisadi ədalətsizliyə, cinayətə, rüşvətə, avtoritarlığa münasibətdən tutmuş, uşaq baxımı, fast food, düzgün tərbiyə, əxlaqlı yaşam və digər mürəkkəb sosial-psixoloji problemləri izah etməyə kömək edir.

Kütləvi informasiya və kommunikasiya, həmçinin internet vasitələrinin insan həyatına sürətlə daxil olduğu müasir dünyada 100-200 il bundan əvvəl yaranmış folklor anlayışı, araşdırma metodu və folklor nəzəriyyəsi ilə postmodern çağın folklorunu anlamaq və öyrənmək mümkün deyildir. İndi klassik folkloru qorumaqdan daha vacib məsələ, yeni folkloru toplamaq, sistemləşdirmək və öyrənməkdir. Folklor arxiv materialı deyil, canlı varlıqdır, vacib olan da bu canlı

olanı öyrənmək və yaymaqdır. Çünki hər şeyin sürətlə dəyişdiyi, dönuşdüyü bir çağda yaranan yeni folklor nümunələri qısa bir sürədə arxaikləşəcəkdir. O halda folklorun paradiqmasının artıq dəyişdiyi gerçəyini qəbul edib yeni strategiyalar, tədqiqat metodları, nəzəri-praktik bazalar yaratmaq zamanıdır. Əks təqdirdə hər zaman olduğu kimi bütövlükdə Azərbaycan elminin digər sahələri kimi folklorşünaslıq da əsrin çox gerisində qalacaqdır. **Dəyişən folklor paradiqmasında şəhər folkloru yerli olanı milliləşdirməklə və onu kütləvi-informasiya texnikalarının vasitəsi ilə dünyaya ötürməklə global mədəniyyətə xidmət etməkdədir.** Bu kiçik yazıda şəhər folklorunun yaranma səbəbləri, özəllikləri və janr sistemində ümumi bir baxış gerçəkləşdirməklə, bu mövzunun vacubliyinə diqqəti çəkməkdir.

ƏDƏBİYYAT

- CONN, Vicki S. (2008). "Editorial Research Rumors as Urban Legends", *Western Journal of Nursing Research*, Vol. 30, No 4, s.415-416.
- DiFONZO, Nicholas, and BORDIA, Prashan (2007). "Rumor, Gossip and Urban Legends", *Diogenes* 213, s.19-35.
- DUNDES, Alan (2005). "Halk Kimdir". Çev.: M. Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 2. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s.1-30.
- LABA, Martin (1979). "Urban Folklore: A Behavioral Approach", *Western Folklore*. Vol. 38, No. 3, Jul., s.158-169.
- LE UTLEY, Francis (2005). "Folklorun Tanımı", Çev. T.S.Özkan, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 2. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s.21-32.
- PAREDES, Americo (1971). *The Urban Experience and Folk Tradition*. Austin: U Texas P.
- PARK, E. Robert (1967). "The City: Suggestion for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment", *The City*. Ed. R. Park, E.W. Burgess, and R.D McKenie. Chicago: U of Chicago P. s.1-46.
- SHIBUTANI, Tamotsu (1966). *Improvised News: A Sociological Study of Rumor*. New York: The Bobbs Merrill Company.
- TANGHERLINI, Timothy R. (1999). "Los Angeles Intersections (Folklore and the City)", *Western Folklore* Vol. 58, No.2, s.99-106.
- TUAN, Yi-Fu (1994). "The City and Human Speech", *American Geographical Society of New York*, 144-151.
- TURCOT, Laurent (2010). "Promenades et flâneries à Paris du XVIIe au XXIe siècles. La marche comme construction d'une identité urbaine", *Marcher en Ville. Faire Corps, Prendre Corps, Donner Corps aux Ambiances Urbaines*. Ed. Rachel Thomas. Paris: Archives Contemporaines, s.65-84.
- WARSHAVER, Gerald (1983). "Urban Folklore", *Handbook of American Folklore*. Ed. Richard M. Dorson. Bloomington: Indiana UP, s.162-171.
- WIRTH-NESHER, Hana (1996). *City Codes: Reading the Modern Urban Novel*. Cambridge: Cambridge UP.
- ZILBERMAN, Yael (2012). "Nostalgia in Oral Histories of Israeli Women", *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* Volume 14 Issue 4. December. file:///C:/Users/User/Downloads/CLCWeb_Comparative_Literature_and_Cultur.pdf, s.1-12.
- ГУРЕВИЧ, Павел Семёнович (1998). "Проблемы Субкультуры в Современной

- Западной Социологии”, *Социологические Исследования*. №10, s.16-28.
- МАТВЕЕВА**, Сьюзен (1987). “Субкультуры в Динамике Культуры”, *Субкультурные Объединения Молодежи*. Москва, s.16-23.
- НЕКЛЮДОВ**, Сергей Юрьевич (2008). “Фольклористика: Взгляд Извне и Взгляд Изнутри”, *Фольклористика в Контексте Наук о Традиционной Духовной Культуре. Вопросы Теории и Методологии. Сборник Материалов Тематического Блока XIV Международного Съезда Славистов*. Македония, Охрид, Сост. А.С. Каргин, А.В. Костина. Москва: ГРЦРФ, s.53-65.
- НЕКЛЮДОВ**, Сергей Юрьевич (2003). “Фольклор Современного Города”, *Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С.Ю.Неклюдов*. Москва: Российский Государственный Гуманитарный Университет, s.5-21.
- СУБКУЛЬТУРЫ И ЭТНОСЫ в ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ (1996). Отв. ред. К.Б. Соколов. СПб.
- СОВРЕМЕННЫЙ ГОРОДСКОЙ ФОЛЬКЛОР (2014): Жанровый Состав, Сущностные Характеристики, Современный Городской Фольклор. Составители: Приемко Ольга Викторовна, Морозова Татьяна Анатольевна, Лукьянова Татьяна Валерьевна и др. Минск: БГУ, s.7-8.
- ШУМОВ, К.Э., ЛБАНЬКИНА Е.В. (2003)**. “Фольклор и обряды туристов”, *Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С.Ю.Неклюдов*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, s.103-122.
- ЩЕПАНСКАЯ**, Т.Б. (2003). “Традиции Городских Субкультур”, *Современный Городской Фольклор. Ответственный Редактор Серии С.Ю.Неклюдов*. Москва: Российский Государственный Гуманитарный Университет, s.27-33.

